

לא רק אימא של יצחק רבין

שרון גבע

נורית כהן (2025). רוזה: מסע ציוני מהפוגרום ברוסיה עד רצח רבין. התחנה - הקיפוד והשועל, 296 עמודים.

לפני שהחליטה לנסוע לארץ ישראל, ביקשה רוזה כהן את עצתו של ברל כצנלסון, מכר רחוק שלה וידיד של משפחתה. מכתב התשובה שקיבלה מכצנלסון, איש העלייה השנייה, מנהיג ציוני ומענקי הרוח של תנועת העבודה, לא סיפק אותה. במקום לתאר נכוחה את המצב, סיפר לה כצנלסון על הארץ כפי שחווה אותה מנקודת מבטו. היא פנתה אליו מתוך הנחה שלא יספר לה סיפורים, אלא ישיב בכנות לשאלה קונקרטית: "האם יכולה אישה כמוני להסתדר שם מבחינה חומרית?" (עמ' 57). בהתקרבה לגיל שלושים, הייתה חייבת לעזוב את מולדתה האדומה. על הפרק היו אמריקה, שוודיה וארץ ישראל. אחרי שתחליט, קבעה ואולי ידעה, לא תהיה דרך חזרה. לבסוף, היא הכריעה בעד הארץ. בנובמבר 1919 עלתה על האונייה "רוסלאן", "המייפלאואר הציונית", ובשנים הבאות עבדה ופעלה בקבוצת כנרת, בירושלים, ובעיקר בחיפה ובתל אביב, עד מותה בנובמבר 1937.

בספרה החשוב, המתחקה אחרי קורות חייה ופועלה של המהפכנית והמנהיגה רוזה כהן, מגלה נורית כהן כי מכתב זה הוא מסמך מפתח, ולא רק מפני שהוא היחיד, פחות או יותר, פרי עטה שנשמר. זהו מסמך שמאיר פרשת דרכים בסיפורה, ואינו עוסק רק בבריחה אלא בבחירה, בהחלטה מודעת לבוא לארץ ישראל ולחיות בה, עת "הסיפור הציוני היה עדיין פרויקט בראשיתו, ניסוי סהרורי כמעט, טעון הוכחה" (עמ' 13). בשונה מצעירים וצעירות בני הזמן שרצו להיות הראשונים להגשים את האידאל הציוני, העלייה לא סימנה עבורה לידה מחדש, אולי ההיפך, והציר המניע את העלילה אינו שיכרון ציוני ושמש יוקדת.

רוזה כהן מוקמה בשוליים של הסיפור הזה, גם מפני שהיא הייתה אישה. הסיפור שלה, כותבת המחברת, הוא "היסטוריה מלמטה" של "תנועת אנשים ונשים בסערות

הזמן, בלי יעד מוגדר וברור, לעתים בלי מסגרת מארגנת של משימות, יהודים בודדים, שלכל אחד מהם נתיב חיים משלו" (שם). אכן כך, אך זוהי "היסטוריה מלמטה" שיש לה ייחוס, ולא רק לאור הקשר עם ברל כצנלסון: רוזה כהן הייתה אימא של יצחק רבין. בענפי העץ המשפחתי שלה אפשר למצוא גם את ארתור רופין, משפטן וסוציולוג שעמד בראש המשרד הארצישראלי ביפו, את מרדכי בן הלל הכהן, סופר ועיתונאי, איש ציבור ופעיל ציוני, ממייסדי העיר תל אביב, ואת המשפטנית ועורכת הדין רוזה גינוסר (גינצברג), האישה הראשונה ביישוב שעסקה בפרקטיקה משפטית ופתחה משרד עצמאי.¹ כשלוש שנים אחרי פטירתה, הסופר והמחנך אליעזר שמאלי העלה את קורותיה של רוזה כהן על הכתב והביאם לדפוס.² אף על פי כן, היא נותרה בצללים.

המשימה להוציא את רוזה כהן לאור מזמנת לפחות שלושה אתגרים: לשרטט את דמותה של אישה שעל פי רוב הייתה ידועה, אם בכלל, כאימו של מפקד בפלמ"ח, רמטכ"ל צה"ל (1964–1968) וראש הממשלה (1974–1977; 1992–1995) של מדינת ישראל, שחתר לשלום ונרצח בידי מתנקש יהודי; להאיר את החשיבות ההיסטורית של קורות חייה ואת פועלה בתולדות היהודים במזרח אירופה ובארץ ישראל מראשית המאה העשרים ועד לעיצומה של תקופת היישוב; להתמודד עם דלותם של המקורות ההיסטוריים העוסקים בה ישירות, וליתר דיוק עם חסרונם. הספר מתגבר בקלות על שלושת האתגרים האלה. הגיבורה היא לעולם רוזה או רוזה כהן, שממילא לא קראה לעצמה רוזה רבין ולא הייתה ידועה בשם זה. הבן יצחק והבת רחל רבין יעקב מוזכרים בפרקים האחרונים כילדיה הפעוטים, שהתייתמו מאימם בגיל צעיר, ולא יותר. למשל, הפרק "בית לא רגיל" המשרטט את הלכות בית המשפחה, שבו בן הזוג היה אחראי על בישול וכביסה והילדים שטפו כלים וביום שישי גם את הריצפה, אינו בבחינת אנקדוטה על ראש ממשלה שמאז ילדותו לא אהב לרחוץ כלים (בניגוד לשמעון פרס, שנהג לומר ששטיפת כלים חביבה עליו). זוהי זירה נוספת לשרטוט קווים לדמותה של אישה שלא הסכינה עם חלוקת התפקידים בין נשים לגברים בחברה פטריארכלית, ובכלל, סברה, "מהר וקל יותר לסדר עניינים בפעילות מחוץ למסגרת מבתוכה" (עמ' 32).

1 אייל כתבן ורות הלפרין-קדרי, "המאבק על זכותן של נשים לשמש עורכות דין בארץ ישראל", מחקרי משפט כה(1) (2009), עמ' 237–284.

2 אליעזר שמאלי, רוזה כהן, תל אביב: המרכז לחנוך, מועצת פועלי תל אביב-יפו, ת"ש.

נורית כהן מראה כי חשיבותה ההיסטורית של רוזה כהן נעוצה בנוכחותה מאחורי הקלעים, ועם הזמן בקדמת הבימה, בהיסטוריה היהודית ברוסיה של מפנה המאה ובהיסטוריה הציונית בואך תקופת היישוב. היא הייתה זו שדחפה למימוש חזון כיבוש העבודה בנמל חיפה, הייתה מפקדת "ההגנה" בעיר, והמשיכה בתפקידה זה גם כשהייתה בהיריון ואם לתינוק, כשבן זוגה ואבי ילדיה נמנה עם פקודיה. היא החזיקה בעמדה בכירה בארגון גם אחרי שעברה המשפחה לתל אביב, והתמודדה תמיד עם ניסיונות לערער על סמכותה, כל שכן לזלזל ולעלות בה, מכיוון שהייתה אישה. היא הייתה מורה, מנהלת חשבונות ובעיקר יזמת, ומפעלה החינוכי הבולט היה בית החינוך לילדי עובדים בתל אביב. נורית כהן מאפיינת אותה כאישה חזקה, כריזמטית וטוטלית. הספר מלמד שהייתה גם חלוצה ומורדת, סגפנית ופרקטית, סגורה ומסוגרת.

פרקי חייה המוקדמים מהדהדים מגמות ושינויי מגמות שחלו בחברה היהודית במזרח אירופה ובתרבותה לאור הרעיון הציוני, והמאחרים – את התגבשות היישוב בארץ. בדומה לאבות המייסדים, כמו יהודה לייב פינסקר ותיאודור הרצל, שפוגרום או מפגש אישי וישיר עם גילויי אנטישמיות היה בעבורם אירוע מכונן, הפוגרום בהומל (1903) שהתרחש כשהייתה נערה ובו הגישה עזרה ראשונה, היה אירוע מעצב בחייה של רוזה כהן. אירוע אחר שהטביע עליה חותם היה מאורעות תר"פ (1920) בירושלים, שבהם ניצבה כבר בחזית. ציוניותה בפועל, קובעת המחברת, הייתה בפרק חייה בחיפה. אז הייתה לציונית וסוציאליסטית, מפקדת ומנהיגה.

אתגר המקורות, המשותף לכתיבת היסטוריה של נשים באשר היא, הוא הקשה מכולם: ביסודו מונחים סדרי עולם פטריארכליים בעולם היהודי³ ואחר כך הציוני⁴, שהיו מנת חלקן של נשים אם חצו את גבולות המגדר ואם לאו. סיפוריהן של נשים בארץ ישראל בראשית המפעל הציוני ובתקופת היישוב נותרו לא פעם שוליים ונשכחים בהיעדר יומנים, מכתבים או זיכרונות שהותירו אחריהן. בשונה מהניה פקלמן, פועלת עזת נפש בעלייה השלישית שכתבה והוציאה לאור את פרשת

3 רחל אליאור, סבתא לא ידעה קרוא וכתוב: על הלימוד ועל הבורות, על השעבוד ועל החירות, ירושלים: כרמל, 2018.

4 רחל אלבוים-דרור, "האישה הציונית האידאולוגית", בתוך: יעל עצמון (עורכת), התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, ירושלים ותל אביב: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד, 2001, עמ' 95-115.

חייה,⁵ רוזה כהן לא כתבה אוטוביוגרפיה ואף לא יומן, כפי שעשו נשים שתיעדו את פועלן בחברה היישובית, כמו המחנכת והסופרז'יסטית שרה עזריהו.⁶ היא גם לא כתבה זיכרונות, כפי שעשו נשים שהיה להן קשר משפחתי לדמות ציבורית בהיסטוריה של מדינת ישראל, כמו שיינה קורנגולד, אחותה של גולדה מאיר,⁷ או כמו נשים שהיה להן גם זה וגם זה, כמו רחל ינאית בן-צבי.⁸

כך, סיפור חייה ופועלה של רוזה כהן בהכרח לוקים בחסר: ככל הידוע נולדה בשנת 1890, ואולי ב־1889 או ב־1888, ובכל אופן לא ידוע באיזה חודש ויום. אפיזודות מימי נעוריה הן חידה, וגם על מערכות היחסים שהיו או לא היו לה לפני נישואיה לא ידוע דבר. המכתב לברל כצנלסון שריר וקיים משום שארכיונו של הנמען נשמר. לאורך כל הספר המחברת משקפת את הפערים, ולפעמים משלימה אותם – בנחרצות או בהסתייגות. כך, למשל, היא מזכירה את חלקו של זאב ז'בוטינסקי בהיכרות בין רוזה כהן לבין נחמיה רובינצ'וב (רבין), וכך גם באשר לשאלה מדוע עברה המשפחה לתל אביב והאם רצתה רוזה כהן להיות בקיבוץ.

חשיבות הספר מצויה גם באופן ההתמודדות עם ההיעדר. סיפור חייה ופועלה של רוזה כהן נארג בהיסטוריה של הציונות ושל היישוב ולהיפך. המחברת מובילה את הקוראים והקוראות בתחנות חייה מתוך הנחה שאינם בקיאים בהיסטוריה זו. כך, הספר הוא לא רק סיפור חייה של אישה אחת, אלא גם ספר מחקר ועיון, הדרכה ולימוד על העלייה השלישית, ירושלים בראשית המנדט, חיפה ועבודה עברית, הקמת "ההגנה" ויחסי כוח בהנהגת הארגון, טוהר הנשק, חינוך ועבודה, חיי פועלים ומאבקים. גם זה הופך את רוזה לספר בהיר, מעניין ומועיל עבור מי שירצו ללמוד או ללמד את התקופה, אם כמכלול ואם בסוגיות קונקרטיות, למשל על בסיס הפרקים המאלפים בנושא ההיסטוריה המוקדמת של "ההגנה".

מלבד עצם החשיבות שיש לפרסום סיפורה של אישה במסגרת מחקר ביקורתי בתולדות הציונות והיישוב, הספר מתווה לחוקרות היסטוריה של נשים וחוקרות

5 הניה פקלמן, **חיי פועלת בארץ**, תל אביב: דפוס לכל, תרצ"ה, וכן: הניה פקלמן, **חיי פועלת בארץ**, אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2007. על הספר ראו: טליה פפרמן, "שתיקה של אשה מדברת: שתיקת נשים, דיבור ומעשה על פי 'חיי פועלת בארץ' (1935) מאת הניה פקלמן", **מגדר בישראל א** (2011), עמ' 23–49.

6 שרה עזריהו, **פרקי חיים**, תל אביב: מ' ניומן, תשי"ז.

7 שיינה קורנגולד, **זכרונות**, תל אביב: אידפרס, 1968.

8 רחל ינאית, **אנו עולים**, תל אביב: עם עובד, 1962.

מגדר דרך להתמודד עם החתירה לאזן בין המוטיבציה לחשוף את ה"היסטוריה שלה" לבין החתירה למקם את הממצאים בנרטיב המקובל ולהשתלב בו.⁹ זאת על אחת כמה וכמה כשמדובר בפרסונה המוכרת בזכות קשר משפחתי לגבר – במקרה זה בן, שכן בכל פרקי הספר ברור שהגיבורה הייתה יותר מאשר רק אימו של יצחק רבין. חשיבות זו ניכרת גם בבחינת הדינמיקות מנקודת המבט של המגדר, בין אם בשרטוט קווי המתאר של הבית שבו גדלה רוזה כהן, שהיה בעצם "חצר מטריארכלית" (עמ' 21) והתגובות המיזוגיניות שספגה בחייה הבוגרים, ובין אם בהערות והארות של המחברת באשר לגבולות המגדר בני הזמן.

נורית כהן פונה ישירות לקוראים ולקוראות, מתווכת את הסיפור ההיסטורי ומנגישה את רוח התקופה להווה. כאשר היא מתארת את מקומה ומעמדה של רוזה כהן בצמרת ארגון "ההגנה" היא מסבירה כי "בלשון ימינו רוזה הייתה חברה במטכ"ל של 'ההגנה'" (עמ' 133). היא מציינת כי בעבר היה מקובל לנקוט לשון זכר גם כאשר מדובר על אישה, ומאירה את הבחירה יוצאת הדופן לתקופתה לא לאמץ את שם משפחתו של בן הזוג וגם לא להוסיף אותו לשמה. בחירה זו יכולה להסביר גם את הבחירה לכנות את הגיבורה בשמה הפרטי בלבד – רוזה – שאינו משקף הקטנה וצמצום, אלא את היותה "אישה ריבונית העומדת בזכות עצמה" (עמ' 104), מה גם ששם משפחה ממילא הוא שמו של גבר כלשהו – האב.

תיווך זה אינו חוסך בפרטים, גם קשים ביותר: מותה של רוזה כהן, אחרי שנים של חולי, מלווה בתמונה של פניה הגלויות בארון המתים הפתוח שהוצב בבית הוועד הפועל בתל אביב ביומיים שחלפו בין פטירתה לבין ההלוויה, שבמהלכם המונים, כולל ילדים, חלקו לה כבוד אחרון (עמ' 211), וכן הפנייה לתיעוד מסע הלוויה שזמין ביוטיוב (עמ' 221). המחברת מסבירה כי פניה החשופות של המתה הן נוהג רוסי-נוצרי, ומעירה שכך היה גם כארבע שנים לפני כן, בהלווייתו של חיים ארלוזורוב, שהיה קורבן לרצח פוליטי שזעזע את היישוב ורדף את החברה הישראלית במשך שנים.

אם כאן, כמו בכל הספר, הידיעה שבנה של רוזה כהן נרצח בתל אביב נותרת מטושטשת ועמומה, האפילוג מותח קו ישיר וגלוי בין הפוגרום ברוסיה לרצח בכיכר, ומאיר את חיי המשפחה אחרי מות האם. אחרית הדבר היא גם השלמה

9 בילי מלמן, "מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מגדר וארץ ישראליות (1890-1920)", ציון סב, ג (1997), עמ' 243-278.

ל"בית אבי" של יצחק רבין,¹⁰ מעין "בית אימו" מפרספקטיבה היסטורית. סיומה מזמין קריאה חוזרת בספר רוזה, והפעם כדי להבין טוב יותר את סיפור חייו והירצחו. זו גם הזדמנות לקרוא בעיניים חדשות את אחת המובאות המקדימות לספר, מתוך מכתב של אביגיל סמית' אדמס, פמיניסטית אמריקנית שהייתה גם אשתו ואימו של נשיא ארצות הברית (ג'ון אדמס, הנשיא השני, וג'ון קווינסי אדמס, הנשיא השישי), שכתבה לבנה כי "לא בימים שקטים ושלווים ולא בשלוות תחנה באוקיינוס השקט אישים דגולים נוצרים".

על עטיפת הספר כתוב שרוזה כהן הייתה "מעין פורסט גאמפ של הסיפור הציוני, לא לגמרי בחזית, אבל כל הזמן ברקע". ספר זה מלמד שהיא הייתה בחזית, ועוד איך. אם החיים הם כמו קופסת שוקולד, רוזה כהן ידעה כמעט תמיד להעריך מה תקבל ולעולם הייתה נחושה לבחור; נחישות זו ליוותה אותה גם תוך ידיעה שהמוות, כמו שאמרה אימא של פורסט גאמפ, הוא חלק מהחיים.

10 יצחק רבין, בית אבי, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשל"ד.